ISBN 978-608-245-428-3

ТРАЈЧЕ НАЦЕВ - РАНОХРИСТИЈАНСКА АРХИТЕКТУРА ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ТРАЈЧЕ НАЦЕВ

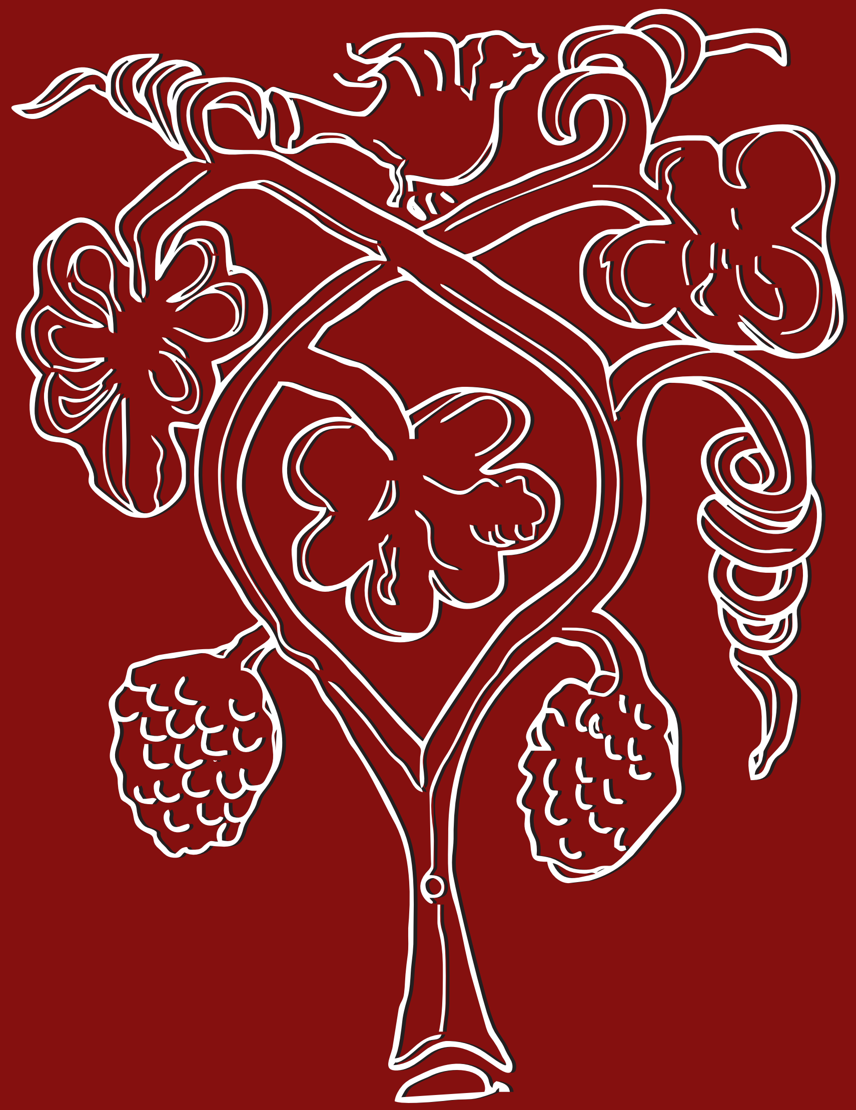

РАНОХРИСТИЈАНСКА АРХИТЕКТУРА ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

РАНОХРИСТИЈАНСКА АРХИТЕКТУРА ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Trajče NACEV

EARLY CHRISTIAN ARCHITECTURE FROM EASTERN PARTS OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

ИЗДАВАЧ
ТРАЈЧЕ НАЦЕВ

ЗА ИЗДАНИЕТО
ВИКТОР ЛИЛЧИЌ-АДАМС

РЕЦЕЗЕНТИ
ЕЛИЦА МАНЕВА, ВИКТОР ЛИЛЧИЌ-АДАМС

ПЛАНОВИ
ТРАЈЧЕ НАЦЕВ; ЕЛИЗАБЕТА ТОШЕСКА; АЛЕКСАНДРА ЈЕРОТИЕВИЌ

ФОТОГРАФИИ
ТРАЈЧЕ НАЦЕВ

ЛЕКТОР
ВИОЛЕТА КРСТЕСКА

ПРЕВОД
СНЕЖАНА ЌИРОВА

ДИЗАЈН И ТЕХНИЧКО УРЕДУВАЊЕ
ОРДАНЧЕ ПЕТРОВ

ПЕЧАТИ
СТОБИ ТРЕЈД ДООЕЛ

ISBN 978-608-245-428-3

ИЗДАВАЊЕТО НА ОВАА КНИГА Е ОВОЗМОЖЕНО ОД МИНИСТЕРСТВОТО ЗА КУЛТУРА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

РАНОХРИСТИЈАНСКА АРХИТЕКТУРА ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ТРАЈЧЕ НАЦЕВ

Штип, 2019

СОДРЖИНА

13 ВОВЕД

15 ИСТОРИСКИТЕ ПРИЛИКИ И ВСЕЛЕНСКИТЕ СОБОРИ ВО РАНОХРИСТИЈАНСКИОТ ПЕРИОД (4-7 ВЕК)

23 ИСТОРИЈАТ НА АРХЕОЛОШКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА

29 АРХИТЕКТОНСКИ ОСТАТОЦИ ОД РАНОТО ХРИСТИЈАНСТВО ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

53 КАТАЛОГ НА РАНОХРИСТИЈАНСКИ БАЗИЛИКИ И ЕДНОКОРАБНИ ЦРКВИ ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

- 53 Берово
- 63 Виница
- 69 Делчево
- 84 Демир Капија
- 86 Гевгелија
- 87 Валандово
- 89 Кочани
- 95 Кратово
- 103 Куманово
- 105 Пробиштип
- 106 Свети Николе
- 108 Струмица
- 115 Штип

143 КАТАЛОГ НА БАПТИСТЕРИУМИ ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
143 Демир Капија
144 Кратово
144 Штип

147 КАТАЛОГ НА РАНОХРИСТИЈАНСКИ ГРОБНИЦИ ВО ИСТОЧНИТЕ ОБЛАСТИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
147 Демир Капија
148 Кочани
149 Кратово
149 Струмица
150 Штип

155 ЗАВРШНИ СОГЛЕДУВАЊА

163 SUMMARY

171 КРАТЕНКИ И БИБЛИОГРАФИЈА

177 ТАБЛИ

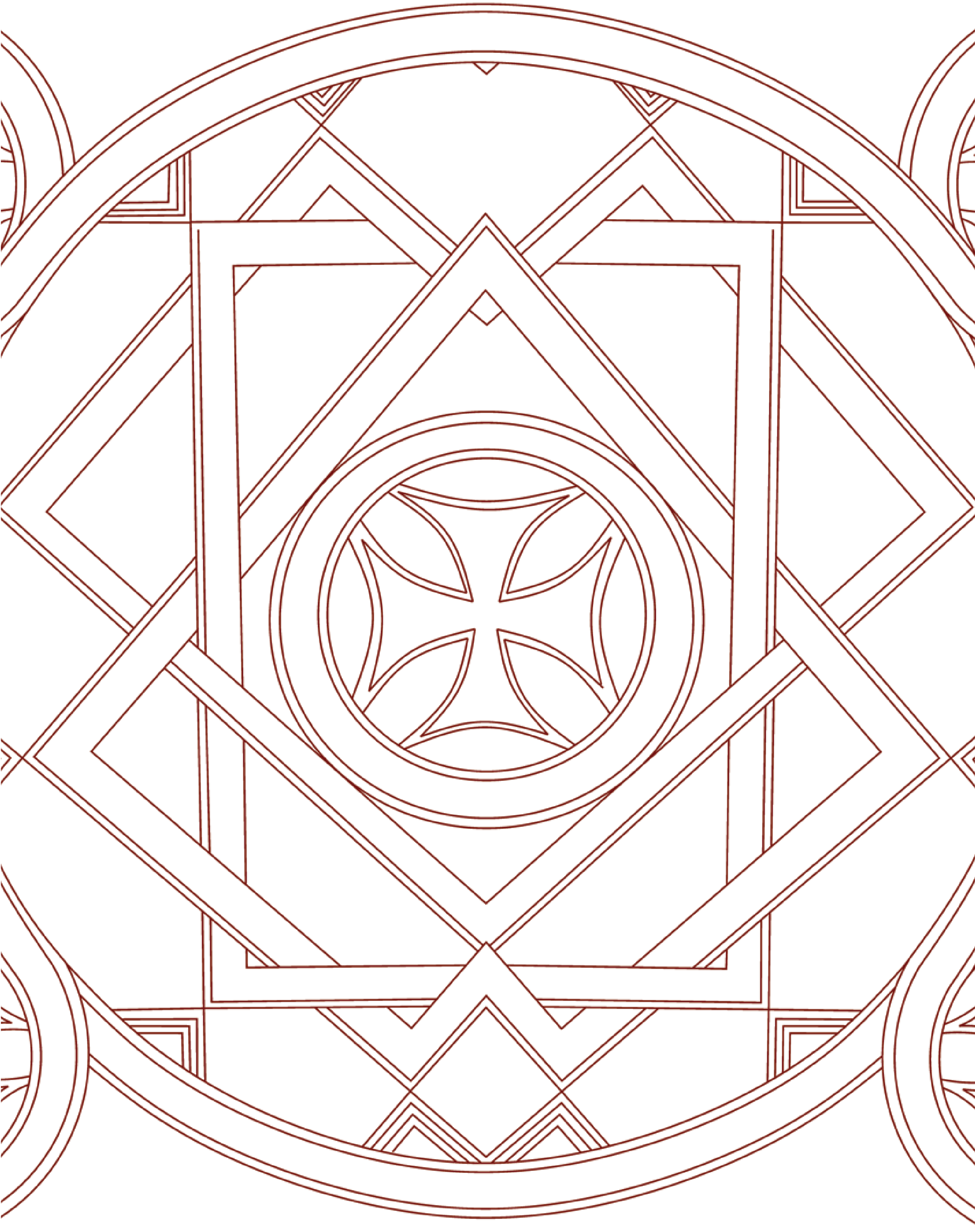

ВО СПОМЕН НА МОИТЕ РОДИТЕЛИ
РИСТЕНА И МЕТОДИ

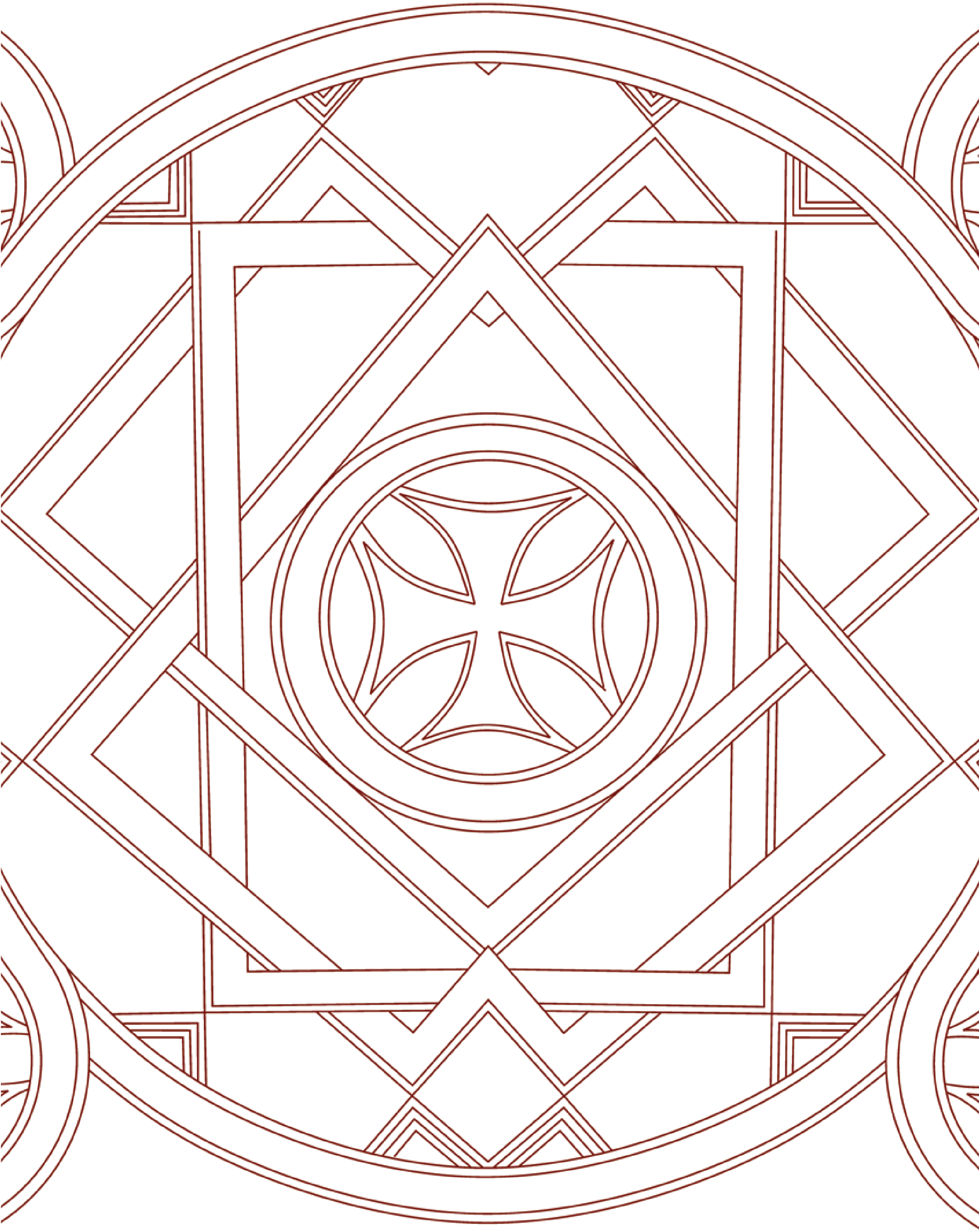

ЗА ИЗДАНИЕТО

Трудот на авторот, професор д-р Трајче Нацев, под наслов Ранохристијанска архитектура во источните области на Република Македонија, во обем од 343 страници, 220 фусноти, 108 референци, опремен со 166 квалитетни илустрации: фотографии и 54 планиметрии на ранохристијанските базилики, баптистериуми и објекти во контекст, претставува ценета научноистражувачка студија за ранохристијанската сакрална архитектура, поврзана со периодот на доцната антика во источната половина на Република Македонија, на која што во тоа време се ширеле воглавно деловите на доцноантичките провинции Македонија Втора и Средоземна Дакија.

Територијата во фокусот на студијата ја чини главно големата долина на прастарата река Астибо (Брегалница), но и соседните долини на Струмешница и Крива Река на север. Раното христијанство во ова подрачје започнале да го истражуваат малку истражувачи, воглавно: Блага Алексова, Иван Микулчиќ, Виктор Лилчиќ, Цоне Крстевски, Звонко Белдедовски, Апостол Керамидчиев, Кирил Трајковски, Каролин Снајвли, Милан Ивановски, Јован Ананиев, Маргарита Стаменковска, Звонимир Николовски. Трајче Нацев е секако дел од оваа плејада неуморни истражувачи. Тој долго време работеше и на ранохристијанската архитектура во градот Баргала. Меѓутоа, интензивно работејќи долги години на својата докторска дисертација ширум долината на Брегалница, како и на повеќе конзерваторски проекти врз објекти од доцната антика, тој имаше извонредна прилика да се запознае и со голем број ранохристијански сакрални објекти. Вредно опсервирајќи ја оваа скапоцена научна материја, Трајче Нацев, ги собра на едно место сите познати информации и документација поврзана со ранохристијанските цркви и базилики, баптистерии, црковни резиденции, надградувајќи ги досега познатите информации од перото на академик Блага Алексова.

Пред нас имаме оригинална и корисна научноистражувачка студија во која авторот преку шест поглавја не запознава со скапоцениот и огромен ранохристијански трезор на недвижното културно наследство во источните делови на Република Македонија.

Авторот најпрво, во првото и второто поглавја, не воведува во историско-црковните рамки и истражувачки состојби во доцната антика со фокус на истражуваното подрачје. Во третото поглавје кое што претставува и резимирачка студиска есенција на книгата, ги изнесува архитектонските објекти во контекстите на нивната намена и местоположба, потоа нивната основната типологија во контекстот на архитектонските форми. Притоа се осврнува детално на придружните простории врз основа на постоечките примери, како и на градежните техники што ги воочил и студирал.

Во четвртото поглавје авторот изнесува детален и досега најобемен преглед на ранохристијанските базилики и цркви во територијалните рамки на општините Берово, Виница, Делчево, Демир Капија, Гевгелија, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Куманово, Пробиштип, Свети Николе, Струмица и Штип. Додека во петтото поглавје авторот ги презентира и интерпретира ранохристијанските баптистерии и гробници и тоа, баптистериите во општините: Демир Капија, Струмица и Штип, и гробниците во општините Демир Капија, Кочани, Кратово, Струмица и Штип. Во заклучното петто, резимирачко поглавјеа, второт ги сумира собраните сознанија и искуства за ранохристијанската архитектура во источна Македонија претежно низ аспектите на општите историските случувања, за концизно да ги истакне бројките: 28 базилики со лонгитудинална форма, две со кружна форма, 75 еднокорабни, 3 баптистерии, две епископски резиденции и 8 гробници, при што истакнува дека најомилени планиметрии во периодот биле еднокорабните и трикорабните храмови. Ја нотира варијанатата на поткуполен тип базилика во рамките на хеленистичкиот тип базилики. Потоа трансепталниот тип го бележи како редок во истражуваното подрачје. Ја воочува варијабилата во должината на наосот. Мошне интересни се неговите согледувања по однос на еднокорабните храмови кои што се и најмногубројни, односно градени вон опфатот на епископиите, што би значело дека ги подигало руралното население, според авторот во периодот на петтиот и шестиот век н.е. Оформувањето на ретките евидентирани примери на ранохристијански храмови со централен план со кружна поткуполна форма авторот го лимитира во рамките на втората половина од петтиот и првите децении од шестиот век н.е. Авторот се осврнува и на сеуште дискутабилната петокорабна базилика од Крупиште, која што сеуште не е до крај археолошки отворена, интерпретирајќи ја како ретка форма.

Во продолжение авторот се осврнува на процесот на местоположбите и дисолокациите на ранохристијанските баптистерии, како и на нивната форма. Тој ги интерпретира и епископските резиденции како и типологијата на ранохристијанските гробници обично лоцирани во или околу

ранохристијанските храмови.

Научните поставки и интерпретации во студијата за ранохристијанската архитектура во источните делови на Република Македонија, авторот ги темели врз конкретните објекти, од кои дел истражувале претходни а мал дел современи истражувачи, меѓутоа се истакнува големиот личен истражувачки придонес на авторот професор д-р Трајче Нацев кој долг временски период од околу три децении посветил на детално и студиозно истражување на оваа проблематика за која оставил длабока трага и во цитираните лични стручни и научни референци.

Трудот на професор д-р Трајче Нацев, Ранохристијанска архитектура во источните области на Република Македонија, претставува значајна новина во научната и културната сфера не само во Република Македонија туку и пошироко во светски рамки. Пред нас се наоѓа широко отворен прозорец од огромниот ранохристијански орбис на источна Република Македонија во кој ќе најдат полезни научни согледувања не само археолозите и архитектите, туку и историчарите, историчарите на уметноста, културлозите, социолозите, и пошорокиот круг читатели заинтересирани за проникнување на состојбите во времето на затворањето на блескавата епоха на антиката во која христијанската порака на патот кон вечната светлина не само што го надживува хаосот на падот на цивилизацијата туку проследена со скрупулите и идеологијата на страдалничката хероика на Синот божји, патува низ средниот век до денес, проткајувајќи и облагородувајќи стотици и стотици современи цивилизации.

Виктор Лилчиќ Адамс

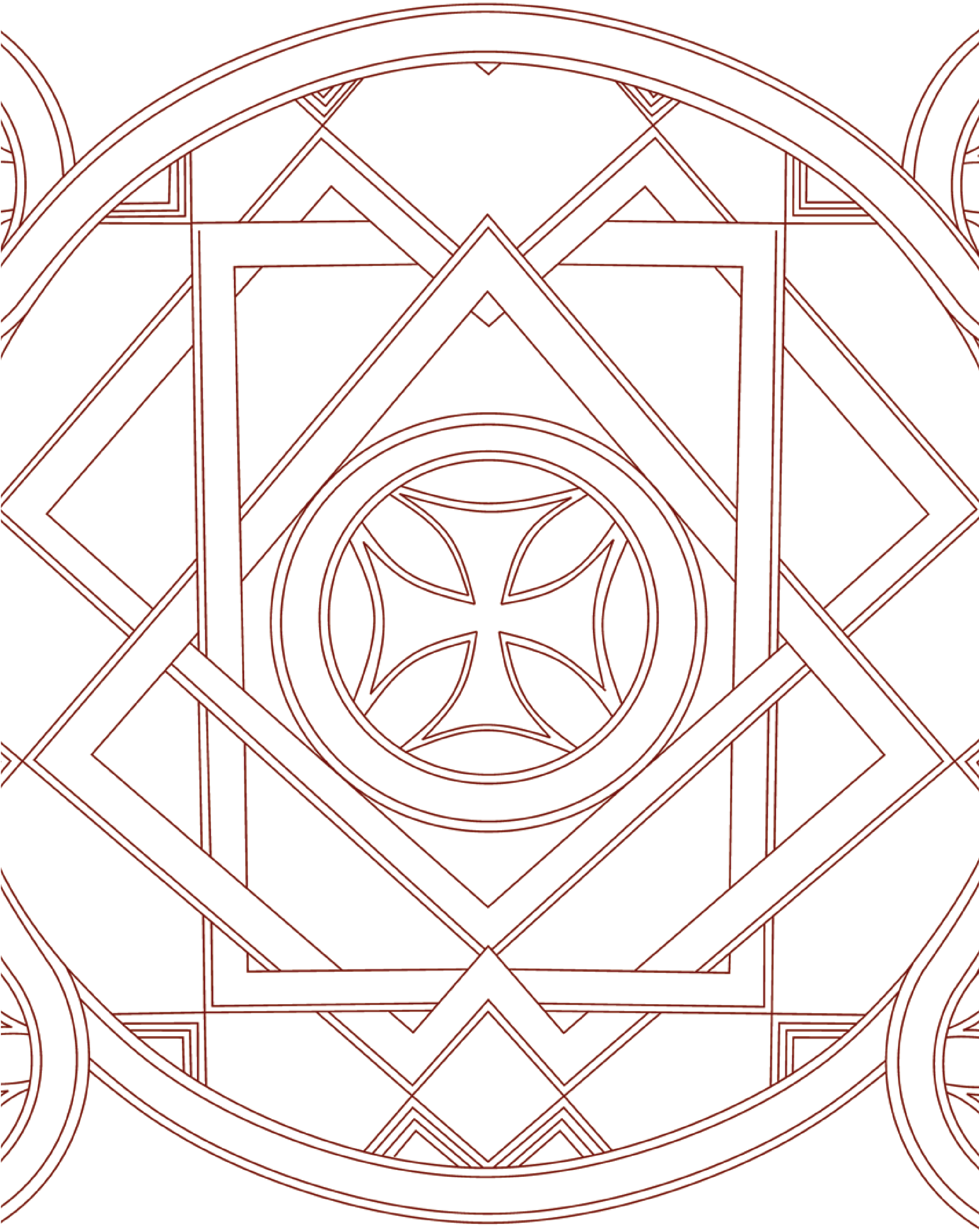

ВОВЕД

Идејата за пишувањето на оваа книга се должи на моите тридецениски истражувања на територијата на Брегалничкиот Басен, изведени преку рекогносцирања, археолошки истражувања и конзерваторско-реставраторски работи на недвижното културно наследство.

Во книгата ќе бидат презентирани сите досега откриени и евидентирани ранохристијански цркви и базилики, баптистериуми, епископски резиденциии гробници кои влегуваат во хронолошката рамка од 4-ти до првите децении на 7 век. Голем број од нив се обработени и презентирани во научни списанија, зборници и монографии, од страна на академик Блага Алексова, Иван Микулчиќ, Виктор Лилчиќ, Звонко Белдедовски, Кирил Трајковски, Апостол Керамитчиев, Цоне Крстевски, Милан Ивановски, Јован Ананиев, Маргарита Стаменковска, Звонимир Николовски, Каролина Снајвли, Трајче Нацев и други.

Проучувањето на ранохристијанската архитектура во источните области на Република Македонија е особено тешко, бидејќи има само мал број на објекти кои се целосно истражени и презентирани пред поширoката културна јавност. Дел од нив повторно се насипани со земја (ранохристијанската базилика во Стар Караорман) и нивното проучување единствено може да го изведеме преку научните трудови, извештаите, плановите и цртежите.

Ранохристијанската архитектура ќе биде презентирана преку објектите кои се откриени при археолошките истражувања или рекогносцирања на целата територија на источните области на Република Македонија, со акцент на архитектонските објекти откриени на територијата на ранохристијанските центри: Баргала - село Долен Козјак, Кале - село Крупиште, Црквиште – Мородвиз, Кале – Виница, Св. 15 Тивериополски свештеници во Струмица и Големо Градиште - село Коњух.

Територијата на источните области на Република Македонија, која е предмет

на проучување на ранохристијанската архитектура во оваа книга, во периодот од раниот 4 до првите децении на 7 век, припаѓа на две римски провинции: Македонија и Дарданија. Во територијата на Македонија влегуваат: Берово, Виница, Гевгелија, Делчево, Демир Капија, Кочани, Радовиш, Свети Николе, Струмица и Штип. Во територијата на Дарданија ќе влезат: Кратово, Куманово, Пробиштип и Крива Паланка.

Публикувањето на оваа книга воедно да биде и поттик на младите колеги археолози да се зафатат со археолошки истражувања на ранохристијански сакрални објекти на целата територија на Р Македонија.

Ја користам оваа прилика да изразам длабока благодарност на колегите и пријателите кои ми помогнаа за излегувањето на оваа книга: Маноил Стефанов, Емил Сламков, Дејан Ѓеоргиев, Каролина Снајвли, Зорица Костадинова, Елизабета Тошевска, Александра Јеротиевиќ, Иљо Василков и роднините Стојче Речаноски и Ѓорѓи Веселинов.

Особено голема благодарност на колегите: Јули Фрков за дадениот совет за одредени проблеми при пишувањето на книгата и на м-р Орданче Петров за техничката подготовка на книгата и за материјалот од неговите последни истражувања на локалитетот Кале – Стрезов Град, село Челевец.

SUMMARY

The first step or the beginning towards the recognition of Christianity occurred in the last year of the reign of Galerius (305-311), whose reign was filled with two opposing views: against the Christian teaching in the period Diocletian's reign and when in the last year of his life he changed his view and on 30.04.311, as the first Roman emperor, he proclaimed (Lactantius considered that this proclamation was equal to an edict) that the persecution of Christians ended and that they could freely act in accordance with the prescribed laws.

After Galerius's death, Constantine came on the throne, who will remain remembered for the development and spread of Christianity after the adoption of the Milan Edict together with Latinius in 313, and after the convocation of the First Ecumenical Council in Nicaea in 325. There were also two bishops from Macedonia at the Council: Alexander of Thessaloniki and Budius of Stobi, and the bishop Dacus of Skupi is also mentioned.

The participation of the bishops from Macedonia in the first Ecumenical Council gives us the right to conclude that on the territory of Macedonia, at the very beginning, Christianity took a wide swing on its whole territory.

The third Roman emperor who will remain remembered for the development of Christianity is Theodosius I (379-395). In the period of his reign, he convened the second Ecumenical Council, in which 150 out of 186 East Roman provinces took part; Theodosius I also participated in this gathering. At the gathering, Macedonianism, (which advocated a new theological teaching) was condemned as a heresy and seven new canons were adopted, confirming and complementing the decisions of the First Ecumenical Council in Nicaea in 325.

In the period of his reign, especially

in the period from 381 to 394, Theodosius I adopted several edicts that were directed to Arianism, heretics, and paganism. Especially three edicts gave a strong contribution to the further development of Christianity throughout the Roman Empire.

The first two edicts in 391 were related to the prohibition of offering sacrifices in front of the temples and banning all administrators to enter temples.

In 392, Theodosius I completely banned paganism; by this Christianity was recognized as the only state religion, which completely ended the process of Christianization on the whole territory of the Roman Empire.

In the period from the early IV to the first decade of the VII century the territory of the eastern areas of the Republic of Macedonia belonged to two Roman provinces: Macedonia and Dardania. The territory of Macedonia included: Berovo, Vinica, Delcevo, Gevgelija, Demir Kapija, Gevgelija, Kocani, Radovis, Sveti Nikole, Strumica and Stip. The territory of Dardania included: Kratovo, Kumanovo, Probistip and Kriva Palanka.

Early Christian architecture on the territory of the eastern areas of the Republic of Macedonia can be traced through the architecture of graves, the emergence of, martyria, aedicule, urban and cemetery basilicas, single-naved early Christian churches, baptisteries and episcopal residences.

Within archaeological field surveys and research from 1950 until today, on the territory of the Eastern areas of the Republic of Macedonia from the early Christian architecture the following was discovered; 28 basilicas of which 24 three-naved basilicas, 14 of which were fully explored, 6 partly explored and 4 recorded; one three-naved basilica with a transept; one five-naved basilica and two basilicas belong to the type with circular basis; seventy-five single-naved basilicas of which sixty-nine are recorded, two partially explored and five fully explored single-naved early Christian churches; three baptisteries, two episcopal residences and eight tombs, of which seven with vaults and one with a flat roof structure.

Based on the architectural form of the early Christian churches and basilicas, the most common forms of basilicas on the territory of the Eastern areas of the Republic of Macedonia are three-naved and single-naved early Christian churches, basilicas with a central plan and five-naved basilicas.

Three-naved basilicas, recorded, partially or fully explored on the territory of the Eastern areas of the Republic of Macedonia belong to the first basic i.e. Hellenistic type of basilicas. The second basic i.e. Latin type of basilicas in the Eastern areas of the Republic of Macedonia have not been discovered.

The study of all previously recorded or researched three-naved basilicas on the territory of the Eastern regions of the Republic of Macedonia can be done only on the basis of plans, since all were destroyed at the end of VI or the beginning of VII century. A common feature of these basilicas is that the width of the walls ranges from 0.60 to 0.80 m with small exceptions. These walls

can not carry heavy arches or domes, but only wooden roofs. The first basic or Hellenistic type is characterized by three forms of the naos: elongated, truncated and standard or normal, divided into three parts: central, northern and southern nave. The separation of the central nave from the northern and southern naves with colonnades was not always with parapet plates. The columns are thinner than the usual ones and they carry the arhitrave and arcades on which the roof structure was placed.

The Hellenistic type of basilicas on the territory of the Eastern regions of the Republic of Macedonia were mainly built from the second half of IV century until the end of VI century and they include urban and cemetery basilicas.

The basilicas that with their architectural form increase the external dimension and the interior are basilicas with a transept, which are very rare architectural solutions on the territory of the entire Roman Empire. In the eastern regions of the Republic of Macedonia, only one basilica was found on the locality Kalata - Begov Dab, village Dulica.

In the first basic or Hellenistic type of three-naved basilicas, two variants appear:

- Three-naved basilicas with domes
- Three-naved vaulted basilicas

On the territory of the Eastern regions of the Republic of Macedonia, only one cruciform church with five domes was discovered of the first variant of the first basic type, and it was built on the three-naved basilica on the locality Holy Fifteen Tiberiopolis Martyrs in Strumica.

Early Christian basilicas of the first basic type, of the second variant have not been discovered so far in the eastern areas of the Republic of Macedonia.

On the basis of the shape and dimensions of the naos, on the territory of the eastern areas of the Republic of Macedonia the first basic type of three-naved basilicas can be divided into three groups[1]:

- Basilicas with an elongated naos.
- Basilicas with a shortened naos
- Basilicas with a standard or normal naos

Veliko Gradiste village Konjuh belongs to the first group f basilicas.

St. Petka - village Ciflik; Gorica - Vinica; Ksla - village Konjuh, and Argaci - village Krivi Dol belong to the second group f basilicas.

Monastery - village Macevo; Monastery - village Grljani; Crkviste - village Morodviz; Crkviste - village Klecovce; Bishop's Basilica on the locality Bargala and Extra muros on the locality Bargala belong to the third group of basilicas.

Single-naved early Christian churches are found in a much larger number, built mainly outside episcopal centers and very few were built in Christian centers, always on higher places, with few exceptions, and they are a practical and widely used architectural type adapted to all the needs of the Christian cult. Most of these Early Christian single-naved churches were built in the opus incertum technique, without emphasized horizontal rows of local stone where most often dirt appears as a binder.

1 This typology is based on the typology of Eli Chaneva in the early Christian architecture in Bulgaria.

Single-naved early Christian churches, discovered on the localities in the eastern regions of the Republic of Macedonia, belong to the chronological framework of the first half of V to the end of VI century, with few exceptions.

Early Christian single-naved basilicas, recorded, partially or fully explored on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia, belong to two basic types:

-first type: early Christian single-naved churches with narthex, a rare architectural solution.

-second type: early Christian single-naved churches without narthex, most common architectural solutions.

As a separate variant of the first basic type of single-naved early Christian churches with narthex, on the territory of the eastern areas of the Republic of Macedonia the following is distinguished:

- Early Christian single-naved church with an inscribed cross in a rectangular field, with a dome.

An early Christian single-naved church belongs to this variant and has an inscribed cross in a rectangular field with a dome known as Red Church at the archaeological site Kale - village Krupiste. Thus, this early Christian church, which has some analogies with the cruciform church built upon the three-naved basilica of Holy Fifteen Tiberiopolis Martyrs in Strumica, is the first early Christian single-naved church of this type on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia and on the Balkans.

A separate variant of the second basic type of single-naved early Christian churches without a narthex is found on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia:

- Early Christian single-naved church with pilasters as a constructive, functional and aesthetic architectural element.

The early Christian single-naved church with pilasters at the archaeological site Kula - village Kalauzlija belongs to this variant. The eastern facade is decorated with three radially mounted pilasters on the apse and three serrated назабени parts at the ends of the apse that merge with the north and south walls of the church.

Based on the shape and dimensions of the naos, the two basic types of single-naved early Christian churches can be further divided into three groups:

- Early Christian single-naved churches with a longitudinal naos: Monastery - village Ratevo; St. Athanasius - village Leski; Seliste - St. Ili - village Dulica; Ilina church - village Zvegor, and Star Bunar - village Baltalija.

- Early Christian single-naved churches with a shortened naos: Gradiste - Prskarski Cukar - village Ratevo, and the single-naved church on the locality Crkviste - village Morodviz.

- Early Christian single-naved churches with a standard or normal naos: Gjuzelce - village Vladimirovo; Grobiste - village Macevo; Monastery - village Macevo; Monastery – village Spikovo; Krsto - village Bigla; Keramidnica - village Dulica; Gradiste - St. Dimitrie - village Kiselica; Branigrad - Gjurova Crkva - village Star Istevnik; Kale - village Strezov Grad village Celevec; Jalovec - village Orizari; Cukarka - village Vakav;

Gramadi - village Susevo; Kula - village Kalauzlija and the Red Church at the archaeological site Kale - village Krupiste.

Basilicas with a central plan appear on the whole territory of the empire, but compared to the previous types, this type of basilicas is very rare. As variants appear: circular, rotunda and with four semi-domes. Each basilica belonging to these types has a different solution; the only common feature in these basilicas is the dome that introduces unity into the composition, dominating over the other architectural elements of the basilica.

This type of basilicas is rare and only two objects have been discovered so far: the circular church Kletovnik - village Krupiste, and rotunda in the village of Konjuh.

The construction of this type of basilicas occurred in the second half of V century or in the first decades of VI century, as a new architectural basilica solution.

Five-naved basilicas are the rarest type of basilicas on the territory of the whole empire, due to their extremely complex architectural form.

The only example of a five-naved basilica, not only on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia but also on the entire territory of the Balkan Peninsula, is the cathedral church discovered at the locality Kale - village Krupiste. The eastern part of the basilica was uncovered with the five apses of which the central, northern and southern apses are three-sided, and the northern and southern perimeter apses are semicircular. Remnants of the synthronos were uncovered in the central apse.

Baptisteries appear together with the appearance of the first Christian monuments *domus eklisias*, as a separate room in which the act of baptism took place.

By recognizing Christianity as a state religion, baptisteries in which there is a baptismal pool appear as separate accompanying rooms of the basilica that end up with an apse in the east.

With the development of early Christian architecture baptisteries were usually built beside the north or south wall of the basilica. The form of piscinas varied, it could be circular, square, rectangular or in the form of a cross.

On the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia baptisteries were discovered at:

- beside the northern perimeter wall of the Episcopal Basilica at the archaeological site Bargala - village Kozjak

- the archeological site Strezov Grad – Demir Kapija

- the archeological site Goleo Gradiste – village Konjuh.

Episcopal residences, as a rule, were always built close to the episcopal basilicas and most often, together with the episcopal basilica and other buildings, they were separated from the other area of the city by a wall. The internal solution of this type of buildings is always different. On the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia, episcopal residences were discovered at the archaeological site Bargala and at the site Golemo Gradiste - village Konjuh.

Two basic types of ***tombs*** can be found on the territory of the eastern regions of

the Republic of Macedonia:

- Vaulted tombs

- Tombs with flat roof structure

The first type includes the tombs discovered at the following sites: Kale - Strezov Grad - village Celevec; Crkviste - village Morodviz; Ksla - village Konjuh; Holy Fifteen Tiberiopolis Martyrs - Strumica; Early Christian tomb near the basilica extra muros, Kula - village Kalauzlija and Krushka - village Star Karaorman.

Only one tomb of the second type was found at the locality Govedarski Pat - village Crvuljevo, where the tomb was covered with three monolithic stone slabs.

Six construction techniques were identified on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia in the early Christian architectural monuments:

- *opus caementicum*, a construction technique that exclusively appears in the substructure, i.e. in the foundational basis of the objects. Dirt and lime mortar were used as a binder;

- *opus incertum* with two variants:

1. without pronounced horizontal rows

2. with pronounced horizontal rows

including both variants this is over 90% the most widely used construction technique in Early Christian monuments in the Eastern regions of the Republic of Macedonia;

- *opus mihtum,* this construction technique was found only in the red church on the locality Kale - village Krupiste;

- *opus quadratum,* a construction technique that is very rare and is present only in the sacral objects with a circular foundation: Rotunda in the village Konjuh and the circular church at the locality Kletovnik - selo Krupiste.

- *opus testaceum*, a construction technique that is only found in the construction of the vaults of the following tombs: Kale - Strezov Grad – village Celevec; Ksla - village Konjuh, and Holy Fifteen Tiberiopolis Martyrs;

- a combined construction technique found in the large hall of the complex of the Episcopal residence and in Holy Fifteen Tiberiopolis Martyrs.

Based on previous research it can be concluded that the development of early Christian architecture on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia began at the dawn of IV century, which can be traced through the discovered early Christian tombs. With the construction of the first early Christian basilicas, the process of evolution of the early Christian architecture began which will last until the last decade of VI century, when it was stopped by the Avaro-Slavic attacks.

All basilicas, single-naved early Christian churches and baptisteries on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia were built on dominant and clean places, that is, on locations where there were no older pagan temples or other objects of profane character. An exception to this is a three-naved basilica built at the site Argaci - village Krivi Dol, where in the course of wild digging, architectural plastic originating from an older building was discovered.

Studying the early Christian architectural objects that are the aim of this

book, we come to the conclusion that the same basic types of basilicas, early Christian churches and tombs appear in the two Roman provinces entering the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia.

All this gives us the right to conclude that in the two Roman provinces, in the period from IV to the first decades of VII century, the Christian canon related to the construction ofbuildings was strictly respected on the territory of Macedonia with few exceptions.

On the entire territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia, archaeological research and historical sources confirmed only the Bishopric of the city of Bargala as the first and so far the only bishopric; it includes the episcopal basilica, the basilica Extra muros and the city's early Christian church. Beside the bishopric as the main church seat, there were also Christian centers with rank lower rank than that of a bishopric, which have great merit for the spread of Christianity in other parts of the eastern regions of the Republic of Macedonia. Based on the number of discovered basilicas and early Christian single-naved churches on the territory of the eastern regions of the Republic of Macedonia, as Christian centers we can distinguish the following:

- Pehcevo, with the three-naved basilica on the site St. Petka and the single-naved early Christian church on the site Skalata - village Ciflik, and the single-naved churches at the sites Manastir and Lesje in the village Spikovo.

- Vinica with the great basilica at the site Vinica and the three-naved basilica at the site Gorica.

- Dulica with the three-naved basilica at the site Begov Dab, and the single-naved churches at the sites: Manastir, Seliste – St. Ilija, Keramidnica and Crkva.

- Demir Kapija with three-naved basilicas at the sites: Manastir and Crkviste and the single-naved church at the site Kale – Strezov Grad - village Celevec.

- Nov Dojran, with the three-naved basilica at the site Crkviste, and the single-naved church at the site Manastir.

- Vraninci (Kocani), with single-naved churches at the sites: Gramadi, Grobista and Seliste.

- Morodviz (Kocani), with the church complex at the site Crkviste.

- Konjuh (Kratovo), with the circular church and the three-naved basilica on the site Golemo Gradiste and the three-naved basilica at the site Ksla.

- Strumica, with the basilicas discovered at the sites: Orta Dzamija and Holy Fifteen Tiberiopolis Martyrs.

- Krupiste (Stip), with the cathedral and the single-naved church at the locality of Kale, the circular church at the locality Kletovnik, and the three-naved basilica under the foundations of the medieval church St. Nicholas.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје

72”05”(497.7-11)

НАЦЕВ, Трајче
Ранохристијанска архитектура во источните области на Република Македонија / Трајче Нацев. - Штип : Т. Нацев, 2019. - 215 стр. : илустр. ; 28 см

Фусноти кон текстот. - Summary. - Библиографија: стр. 171-175

ISBN 978-608-245-428-3

а) Архитектура - Македонија - Ранохристијанска
COBISS.MK-ID 110888970